

Á. NARRO & J.J. POMER (Edd.)

**BESTIARIS I METAMORFOSIS
A LES LITERATURES CLÀSSIQUES
I LA SEUA TRADICIÓ**

**ADOLF M. HAKKERT - PUBLISHER - AMSTERDAM
2015**

CLASSICAL
AND
BYZANTINE MONOGRAPHS

Edited by

G. GIANGRANDE and H. WHITE

VOL. LXXXIII

Á. NARRO & J.J. POMER (Edd.)

**BESTIARIS I METAMORFOSIS
A LES LITERATURES CLÀSSIQUES
I LA SEUA TRADICIÓ**

ADOLF M. HAKKERT – PUBLISHER – AMSTERDAM
2015

Á. NARRO & J.J. POMER (Edd.)

**BESTIARIS I METAMORFOSIS
A LES LITERATURES CLÀSSIQUES
I LA SEUA TRADICIÓ**

ADOLF M. HAKKERT - PUBLISHER - AMSTERDAM
2015

ISSN 1381-2955
ISBN 978-90-256-1307-5

Les metamorfosis de *Teàgenes i Cariclea* i el bestiar de les *Etiòpiques*

Juan José Pomer Monferrer¹
Universitat de València - GIRLC

RESUM: Els dos protagonistes de les *Etiòpiques*, Teàgenes i Cariclea, són contemplats com a divinitats en diferents ocasions per tal de subratllar les seues qualitats, físiques i espirituals, davant dels ulls del lector. Castedat i bellesa els acosten al món diví en una obra amb marcat sentit religiós. Seguint també amb altra tradició literària, la metamorfosi, Heliodor es basa en fonts d'altres autors i relaciona dades de diversa procedència per a presentar la descripció d'una sèrie d'elements i d'éssers que conformen la part exòtica i més o menys fabulosa del regne meravellós que dona nom a la seua novel·la.

PARAULES CLAU: Metamorfosis, homes i déus, bestiar, exotisme, Etiòpia.

ABSTRACT: Theagenes and Charicleia, the two main characters of the *Aethiopika*, sometimes are seen as gods in order to emphasize their physic and moral qualities in the reader's sight. Chastity and beauty bring them closer to the divine world in a very religious sense work. Following another literary tradition, the metamorphosis, Heliodorus shows the description of elements and beings based on different author's sources and combines components of various origins so he can constitute the exotic and more or less fabulous section in the wonderful kingdom which names his novel.

KEYWORDS: Metamorphosis, men and gods, bestiary, exoticism, Ethiopia.

1. *Les metamorfosis*

La metamorfosi posseeix, com a eina literària, una gran importància a la novel·la grega antiga. Gran part d'aquest gènere construeix les escenes a partir de la identificació dels protagonistes, especialment l'heroïna, amb la divinitat. Es tracta d'una transposició literària que es manifesta amb freqüència al gènere novel·lístic però, en realitat, es troba a bona part de la creació literària de l'època. Esmentarem com a exemple un de pres no pas als gèneres poètics, on més fàcilment podríem trobar mostres de l'adaptació del motiu

¹ S'esmenten intencionadament al títol de l'article les dues denominacions de l'obra d'Heliodor. La primera, que té el nom de l'heroïna seguint la tradició bizantina, apareix íntimament associada a les metamorfosis perquè aquest fenomen, com vorem, és exclusiu dels dos protagonistes. Per altra banda, on el bestiar té cabdal importància és a la llunyana i exòtica Etiòpia.

mític de la metamorfosi, sinó de la *Geografia* d'Estrabó: hom hi ha reconegut l'interés de l'autor per aquesta mena de materials². Vegem-ne un breu passatge ben significatiu:

πρὸς ἕω δ' ἐστὶν ὄρος τοῦ Πύλου πλησίον ἐπώνυμον Μίνθης, ἣν μυθεύουσι παλλακὴν τοῦ Ἄιδου γενομένην πατηθεῖσαν ὑπὸ τῆς Κόρης εἰς τὴν κηπαίαν μίνθην μεταβαλεῖν, ἣν τινες ἠδύοσμον³ καλοῦσι⁴.

Si a una obra pensada a tall de summa enciclopèdica de la geografia universal, i per tant afaiçonada d'acord amb el paradigma del tractat científic, es registra l'esment a la metamorfosi, entendrem que el gènere de la novel·la en faça un element característic. Si la novel·la més antiga que conservem és la de Caritó, *Cal·líroë*, un també molt breu passatge provarà el que diem:

Θεασαμένη δὲ αἰφνίδιον ἠ Στάτειρα τῆς κλίνης ἀνέθορε δόξασα Ἀφροδίτην ἐφροσάναί, καὶ γὰρ ἐξαιρέτως ἐτίμα τὴν θεόν⁵.

La importància d'aquest ús literari del motiu de la metamorfosi ha sigut emfasitzada recentment per Whitmarsh, el qual centra la seua anàlisi en dos novel·listes, Aquil·les Taci i Longus⁶; aquest darrer autor ha merescut també l'atenció de De Temmermann⁷. Heliodor no escapa a aquesta tendència, ans al contrari, s'hi adscriu a pler. Whitmarsh oposa les novel·les de Caritó i de Xenofont d'Efes a les d'Aquil·les Taci i Longus (segle I front a segle II). Aquestes, més tardanes, pertanyen a un món en què l'individualisme guanya en importància front a la *pólis*: prima, per damunt de la restauració, la transformació. N'hi ha un canvi de mentalitat que queda reflectit en cadascun d'aquests dos grups. No oblidem que ja a època hel·lenística s'havien ampliat les fronteres i es desperta en els erudits una nova curiositat per conèixer eixos nous territoris i tots els

² Malinowski, G. (2000: 118): "Although Strabo declares that 'the geographer should direct his attention to the useful rather than to what is famous and charming', his Geography abounds in mythical references. So in many cases Strabo treats myths as an erudite ornament to his 'scientific' work". Per a una perspectiva lleugerament diferent vegeu Redondo, J. (2004: 34): "El modelo historiográfico de Estrabón conserva aún buena parte de los métodos y esquemas, tanto ideológicos como literarios, de la antigua logografía jonia".

³ ἠδύοσμος, 'aromàtic', ha passat al grec modern com a δυόσμος, 'menta'.

⁴ Str. VIII 3, 14. Totes les traduccions són de l'autor. Traducció: "Cap a orient hi ha una muntanya, prop de Pilos, que duu el nom de Menta, de la qual el mite refereix que, per haver sigut concubina d'Hades, Kore la va trepitjar i es va transformar en la menta dels jardins, que alguns anomenen 'dolcesa de fragància'".

⁵ Char. V 9, 1. També a I 14,1; II 2, 6; II 3, 6; II 5, 7; III 2, 14; III 2, 17; IV 7, 5; V 9, 1; VIII 6, 11. Traducció: "I, en vore-la de sobte, Estatira s'alçà del seu llit creient que se li havia aparegut Afrodita, doncs ella venerava especialment aquesta deessa".

⁶ Whitmarsh, T. (2011: 106-7); vegeu també Whitmarsh, T. (2013).

⁷ De Temmermann (2014: 2011) esmenta els següents exemples: Tudó (Long. I 27, 1-4), Sírinx (Long. II 34, 1-3) i Eco (Long. III 23, 1-5): "(...) The notion of change is central to all three myths: each of the girls undergoes a painful metamorphosis as a result of male aggression and sexuality, but their music lives on beyond that". A Aquil·les Taci, seguint Whitmarsh (2011: 106), trobem les metamorfosis de Zeus (I 1, 13), Dafne (I 5, 5), Procne (V 5, 5), Sírinx (VIII 6, 7-9) i Rodopis (VIII 12, 8).

descobriments que, per primera vegada, hi apareixen. Les metamorfosis, per tant, tindran un paper rellevant.

Pel que fa a les *Etiòpiques*, no es pot dir que no es faça un ús secundari d'aquest recurs. A Heliodor, aquestes metamorfosis sempre es produiran d'humans en déus, tindrà més rellevància la figura femenina que la masculina i hi intervindran exclusivament els dos protagonistes de la novel·la.

No obstant això, n'hi ha una primera menció a Proteu (II 24, 4) per part de Cnèmon quan vol que Calasiris li referisca la història de la seua vida. Aquesta fou una divinitat marina i egípcia de l'illa de Faros ⁸, front al Nil, mencionada per Homer a *Od.* IV 349ss: Proteu, per tal d'evitar Menelau, es transforma en animals i en éssers diversos (lleó, serp, senglar, pantera, aigua i arbre), però finalment no pot defugir l'heroi grec ni les seues preguntes. L'espartà, en la seua estada a Egipte, volia conèixer del vell de la mar el camí de retorn i també el destí dels seus companys després de la caiguda de Troia ⁹. Molt possiblement Heliodor ha pres aquesta referència mitològica de l'*Odissea*, un més dels abundantíssims elements que trobem a les *Etiòpiques* basats en l'obra homèrica.

Després, les metamorfosis se centren en Teàgenes i Cariclea. Pocs novel·listes han atorgat a la seua protagonista un paper tan rellevant com Heliodor, tant en el desenvolupament de la trama com en el seu perfil psicològic ¹⁰. Com a conseqüència, vorem que el personatge de Cariclea eclipsa constantment la personalitat i el comportament del seu amat Teàgenes en diversos aspectes. No és casual, doncs, que les metamorfosis de la princesa etíope siguin molt més nombroses i lluïdes que les de l'heroi.

Així, en un primer bloc, Cariclea es veu encarnada en la deessa Àrtemis fins en quatre ocasions, i Teàgenes, una en Apol·lo.

Des del bell inici Heliodor planteja aquesta metamorfosi de Cariclea en Àrtemis com un principi programàtic de l'obra, com es desprén d'aquesta primera menció:

⁸ A Heròdot (II 110ss) apareix com a rei d'Egipte (de Memfis, en concret, i no de Faros), contemporani també de Menelau. A altres autors: Apollod. *Bibl.* II 5, 5; E. *Hel.* 6ss; D. S. I 62; Conon, *Narr.* 8; Verg. *Aen.* I, 651; Verg. *Georg.* IV 387ss; Ov. *Met.* XI 224ss.

⁹ Tot aquest episodi del llibre IV li'l conta l'Atrida a Telèmac, que havia anat al seu palau cercant notícies de son pare.

¹⁰ Només és equiparable Cal·lírooe, segons Haynes (2003: 67). També Whitmarsh (2013: 287): "In this novel as a whole, the female protagonist is exceptionally strong and energetic, pointing to a different role not only in the narrative but also in the text's aesthetic structure".

I 2 Κόρη καθῆστο ἐπὶ πέτρας, ἀμήχανόν τι κάλλος καὶ θεὸς εἶναι ἀναπείθουσα. [...] Δάφνη τὴν κεφαλὴν ἔστεπτο καὶ φαρέτραν τῶν ὤμων ἐξῆπτο καὶ τῷ λαιῷ βραχίονι τὸ τόξον ὑπεστήρικτο¹¹.

La presentació dels protagonistes, quan encara no sabem que ho són, és talment una escena teatral -o cinematogràfica- on els enamorats estan actuant com a actors davant d'un públic format pels pirates i pel lector ¹², molt del gust de l'època imperial, quan el teatre i els actors eren un element important de la vida social i cultural (Graverini 2013: 289-290). Crida i focalitza l'atenció de l'espectador-lector la bellesa, la noblesa i el paregut formidable de Cariclea amb la divinitat. En aquest sentit, com s'ha comentat abans, Teàgenes queda en un segon pla. De seguida seran raptats pels bandits. El seu cap, Tíamis, de qui després se sabrà que és fill de Calasiris a causa d'un somni premonitori (i simbòlic), cegat per la bellesa de Cariclea la voldrà com a dona; justificarà aquesta boda per ser ell sacerdot d'Isis i ella d'Àrtemis, i pels atributs físics i morals que mostra la protagonista: el seu resplendent aspecte exterior i l'elevada dignitat interior. Per tant, creu que formen una parella ideal. El lector encara desconeix els personatges i la trama de l'obra.

Posteriorment, ja en el *flash-back* de la meitat de la novel·la, es parla de l'heroïna en aquests termes:

II 33 ὠραιότητι δὲ σώματος οὕτω δὴ τὰς πάσας ὑπερβέβληκεν ὥστε πᾶς ὀφθαλμὸς Ἑλληνικὸς τε καὶ ξένος ἐπ' αὐτὴν φέρεται καὶ ὅπου δὴ φαινομένη ναῶν ἢ δρόμων ἢ ἀγορῶν καθάπερ ἀρχέτυπον ἄγαλμα πᾶσαν ὄψιν καὶ διάνοιαν ἐφ' ἑαυτὴν ἐπιστρέφει. [...] ἀπηγόρευται γὰρ αὐτῇ γάμος καὶ παρθενεύειν τὸν πάντα βίον διατείνεται καὶ τῇ Ἀρτέμιδι ζᾶκορον ἑαυτὴν ἐπιδοῦσα θήραις τὰ πολλὰ σχολάζει καὶ ἀσκεῖ τοξείαν¹³.

Ací parla Caricles, el seu pare putatiu, contant-li a Calasiris els problemes que té amb Cariclea per la seua devoció a la deessa. La identificació amb Àrtemis és més que notable amb la filosofia de vida que ha triat. No obstant això, la intenció de Caricles és casar-la amb un nebot seu i la negativa de Cariclea provocarà la seua fugida cap a Egipte juntament amb el seu amat Teàgenes i el sacerdot Calasiris.

¹¹ Traducció: "Una xica seia sobre una roca, la seua bellesa era indescriptible i donava totalment la impressió de ser una deessa. [...] Tenia el cap coronat amb llorer, dels muscles li penjava un buirac i damunt de l'arc es recolçava el seu braç esquerre".

¹² Més informació sobre aquest inici de les *Etiòpiques*, vid. Whitmarsh (2005: 87-105) i Suárez de la Torre (2004: 211).

¹³ Traducció: "La seua bellesa física sobrepasa la de les altres joves, fins al punt que tots els ulls, grecs i estrangers, es tornen cap a ella, i allà on apareix, a temples, carrers o places, atrau cap a ella cada mirada i cada pensament com si fóra una estàtua ideal. [...] Rebutja el casament i s'obstina en romandre verge tota la seua vida, s'ha consagrat al culte d'Àrtemis i passa la major part del temps dedicada a la caça i a tirar amb l'arc".

III 11 Ἦδη δὲ μεσοῦσης τῆς νυκτὸς ὄρω τὸν Ἀπόλλω καὶ τὴν Ἄρτεμιν ὡς ὄμην, εἴ γε ὄμην ἀλλὰ μὴ ἀληθῶς ἐώρων· καὶ ὁ μὲν τὸν Θεαγένην ἢ δὲ τὴν Χαρίκλειαν ἐνεχειρίζεν· ὀνομαστί τέ με προσκαλοῦντες "ῶρα σοι" ἔλεγον "εἰς τὴν ἐνεγκοῦσαν ἐπανάκειν, οὕτω γὰρ ὁ μοιρῶν ὑπαγορεύει θεσμός. Αὐτός τε οὖν ἔξιθι καὶ τούσδε ὑποδεξάμενος ἄγε, συνεμπόρους ἴσα τε παισὶ ποιούμενος, καὶ παράπεμπε ἀπὸ τῆς Αἰγυπτίων ὅποι τε καὶ ὅπως τοῖς θεοῖς φίλον"¹⁴.

Hi tenim un altre somni premonitori¹⁵, aquest de Calasiris, en què els déus bessons li encomanen el destí dels joves enamorats com si fóra son pare, relació evocada una i altra vegada a la novel·la¹⁶. És normal que Àrtemis porte de la mà a Cariclea perquè l'heroïna és la sacerdotessa de la deessa i es confon amb ella per la seua bellesa i atributs i perquè practica els hàbits de vida defesos per Àrtemis, especialment la virginitat, aquest al llarg de tota l'obra i amb molt més entusiasme que les seues predecessores en el gènere. La seua puresa encarna l'ideal religiós i moral de l'antiguitat tardana (Hani 1978: 268). Teàgenes també va de la mà d'Apol·lo perquè ha anat al seu temple a Delfos a fer un sacrifici en honor de Neoptòlem, el fill d'Aquil·les, de qui diu que és avantpassat seu. El nom parlant del protagonista reforça aquesta afirmació.

X 9 τῷ τε κάλλει τότε πλέον ἐκλάμποντι καταστράπτουσα, περίοπος ἐφ' ὑψηλοῦ πᾶσι γεγεννημένη, καὶ πρὸς τοῦ σχήματος τῆς στολῆς ἀγάλματι θεοῦ πλέον ἢ θνητῆ γυναικὶ προσεικαζομένη¹⁷.

A l'igual que a I 7, 2:

ἢ καὶ αὐτὸ ἔμπνουν μετῆχθαι τὸ ἄγαλμα διὰ τῆς κόρης ὑπ' ἀγροικίας εἴκαζον¹⁸.

és comparada amb una estàtua divina: al llibre primer, pels bandits i, en aquesta ocasió, pels assistents al sacrifici, espectadors privilegiats. De nou queda subratllada la seua bellesa i la contemplació, omnipresent a tota l'obra.

¹⁴ Traducció: "Era ja mitjanit quan veig Apol·lo i Àrtemis, o això creia però no els vaig vore realment, com pensava; ell portava de la mà Teàgenes i ella, Cariclea; em cridaren pel meu nom i em digueren: "és hora de tornar a la teua pàtria, així ho mana el destí. Marxa tu i porta't a aquests, fes-los companys de viatge, tracta'ls com a fills i trau-los d'Egipte on i com els déus vulguen".

¹⁵ Els somnis, a la novel·la, tenen una doble funció: per una banda, anticipar els fets i, per altra, actuar com a motor per tal d'avançar l'acció i de provocar esdeveniments futurs. A més, configuren l'ambient religiós propi de la novel·la grega, com a gènere deutor no només de les novel·les anteriors sinó també de l'èpica i de la tragèdia. Per a ampliar, Fernández Garrido (2010).

¹⁶ Per exemple, a II 23, 2; IV 18, 1; IV 18, 4; V 11, 2; V 11, 3; V 12, 2; V 16, 2; V 18, 7; V 19, 3; V 26, 3; V 29, 3; V 30, 2; V 33, 3; VI 5, 2; VII 14, 5.

¹⁷ Traducció: "La seua bellesa, més resplendent en eixe moment que mai, era un llamp fulminant per a tots els que la veien pujada al pedestal, més pareguda, vestida així, a l'estàtua d'un déu que a una dona mortal".

¹⁸ Traducció: "O inclús imaginaren, a causa de la seua rusticitat, que la xica que havien portat era la pròpia estàtua viva de la deessa".

Un dels motius principals de la novel·la d'Heliodor és l'amor cast¹⁹, per això no és cap casualitat que els amants, en aquests passatges, encarnen els bessons Àrtemis i Apol·lo. A més, es fan passar per germans en dues ocasions per tal d'evitar dificultats quan algun pretendent es vol casar amb Cariclea. Finalment, la seua boda coincidirà amb la seua proclamació com a sacerdots de la lluna i el sol.

En segon lloc, apareix Teàgenes, del que s'havia dit que Aquil·les era avantpassat directe seu, encarnant la imatge del semidéu:

IV 3 σεμνόν τι θέαμα καὶ περιβλεπτον καὶ οἶον Ὅμηρος τὸν Ἀχιλλέα τὴν ἐπὶ Σκαμάνδρῳ μάχην ἀθλοῦντα παρίστησιν²⁰.

La referència a la *Iliada* (XXI 203-384) és una més de les nombroses que fa Heliodor a Homer. Teàgenes comparteix amb Aquil·les una sèrie de característiques: el seu nom evoca una ascendència divina (*nascut de deessa*), és molt veloç en la cursa²¹, impulsiu²² i posseeix gran bellesa física²³. Malgrat això, són també moltes les diferències que els separen: Aquil·les és un heroi d'una època molt distinta a la de Teàgenes i defensa uns valors que no es poden sostindre al gènere novel·lístic. És indiscutible que els antics escriptors de ficció prenen com a models els èpics i que la novel·la com a gènere és una continuació de l'èpica, però aquesta imitació necessàriament aporta canvis i innova nombrosos aspectes. S'ha d'adaptar als nous temps. Una de les novetats és el perfil de l'heroi: Teàgenes no pot mantindre ni defensar totes les característiques d'Aquil·les sense córrer el risc de convertir-se en una mena de Quixot (Graverini 2014: 288). Així, és

¹⁹ Konstan (1994: 55) justifica l'amor cast així: "At the heart of the novel lies a notion of *erōs* that motivates all of the characters, protagonists and rivals alike. The natural aim of *erōs* is sexual intimacy, and in this, the hero and heroine are no different from anyone else. Their special virtue consists in preserving a commitment to their partner as the unique object of love. The responsibility of fidelity is not differentiated according to gender, and it finds expression in a relationship based on reciprocal desire and equality of station, as opposed to the unequal distribution of power that characterizes the passion of intrusive suitors".

²⁰ Traducció: "Era un espectacle magnífic i digne d'admiració, similar al que presenta Homer quan Aquil·les afronta la batalla del riu Escamandre".

²¹ Hld. IV 2, 3; IV 3, 3-4, 1; IV 6, 5. I, a Homer, la fórmula πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς, per exemple (*Il.* I 58, I 84, I 148...).

²² ἀσθμαίνων (IV 3, 1); ἄκων καὶ μόγις ἀναμένων (IV 3, 1). Altres exemples de la impulsivitat de Teàgenes els trobem a II 1-4; II 13; IV 6; V 6-7; VII 19, en clar contrast amb la prudència de Cariclea. Per altra banda, la impulsivitat d'Aquil·les és proverbial.

²³ Homer descriu Aquil·les com el més bell dels grecs a *Il.* II 672ss. Heliodor fa explícita la comparació de la bellesa dels dos herois a aquests dos passatges: "συνέτυχον γὰρ τῇ προτεραίᾳ τῷ νεανίσκῳ καὶ μοι ἀληθῶς ἔδοξε τοῖς Ἀχιλλεΐδαϊς ἐμπρέπειν, τοιοῦτός ἐστι τὴν μορφήν καὶ τοσοῦτος ἰδεῖν τὸ μέγεθος ὡς βεβαιοῦν τῇ θεᾷ τὸ γένος". "Ahir em vaig trobar amb aquest jove i, en realitat, em semblà que no desmereixia dels descendents d'Aquil·les, la seua bellesa i la seua talla confirmen totalment el seu llinatge per l'aspecte que té" (II 34, 4); "ἀναφέρει δὲ ἑαυτὸν εἰς Ἀχιλλέα πρόγονον καὶ μοι καὶ ἐπαληθεύειν ἔοικεν, εἰ δεῖ τῷ μεγέθει καὶ τῷ κάλλει τοῦ νεανίου τεκμαίρεσθαι, πιστουμένων τὴν Ἀχιλλεΐων εὐγένειαν· πλὴν ὅσον οὐχ ὑπέρφρων οὐδὲ ἀγίγνωρ κατ' ἐκείνον". "Reivindica Aquil·les com a avantpassat seu i em sembla que diu la veritat, si la seua talla i la seua bellesa ho proven, perquè són dignes de la noblesa d'Aquil·les; excepte que no és soberbi ni orgullós com aquell" (IV 5, 5), perquè Aquil·les és qualificat d'orgullós (ἀγίγνωρ) per Diomedes a *Il.* IX 699.

singular i curiosa la comparació que proposa Heliodor entre aquests dos personatges: si bé té la clara intenció d'enaltir el seu protagonista, l'Aquil·les que ens proposa és el de l'enfrontament amb l'Escamandre, el que demana ajuda als déus, està a punt de ser vençut pel riu i posseeix una velocitat que no li ha sigut útil. Heliodor ha establert una comparació amb divergències, un *exemplum a contrario* (De Temmerman 2012: 165ss), possiblement amb la intenció de deconstruir intencionadament la relació d'ambdós herois en una novel·la on, molt freqüentment, les coses no són el que semblen ni el que s'espera d'elles. Exemple evident d'apariència enganyosa és el que ve a continuació.

La tercera metamorfosi es produeix quan Cariclea encarna la deessa Andròmeda. Quan és concebuda, sa mare Persina contempla una representació de la deessa. Aquest passatge, situat gairebé al centre de la novel·la, la seua frontissa, dóna cohesió a tota la trama i resultarà programàtic:

IV 8 ἐπειδὴ δέ σε λευκὴν ἀπέτεκον, ἀπρόσφυλον Αἰθιοπῶν χροιάν ἀπαυγάζουσας, ἐγὼ μὲν τὴν αἰτίαν ἐγνώριζον ὅτι μοι παρὰ τὴν ὁμιλίαν τὴν πρὸς τὸν ἄνδρα προσβλέψαι τὴν Ἀνδρομέδαν ἢ γραφὴ παρασχοῦσα καὶ πανταχόθεν ἐπιδείξασα γυμνὴν, ἄρτι γὰρ αὐτὴν ἀπὸ τῶν πετρῶν ὁ Περσεὺς κατήγεν, ὁμοιοειδὲς ἐκείνῃ τὸ σπαρὲν οὐκ εὐτυχῶς ἐμόρφωσεν²⁴.

Posteriorment, i davant l'atenta mirada del poble, es demostrarà aquesta relació i es resoldrà el misteri:

X 14-15 "Τῆς γε μὴν κατὰ τὴν χροιάν ἀπορίας φράζει μὲν σοι καὶ ἡ ταινία τὴν λύσιν, ὁμολογούσης ἐν αὐτῇ ταυτησί Περσίνης ἐσπακέσαι τινὰ εἶδωλα καὶ φαντασίας ὁμοιοτήτων ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν Ἀνδρομέδαν πρὸς σε ὁμιλίας ὀρωμένην. Εἰ δ' οὖν καὶ ἄλλως πιστώσασθαι βούλει, πρόκειται τὸ ἀρχέτυπον· ἐπισκόπει τὴν Ἀνδρομέδαν ἀπαράλλακτον ἐν τῇ γραφῇ καὶ ἐν τῇ κόρῃ δεικνυμένην". Ἐκομίζον ἀράμενοι τὴν εἰκόνα προσταχθέντες οἱ ὑπηρέται καὶ πλησίον τῆς Χαρικλείας ἀντεγείραντες τοσοῦτον ἐκίνησαν παρὰ πάντων κρότον καὶ θόρυβον, ἄλλων πρὸς ἄλλους, ὅσοι καὶ κατὰ μικρὸν συνίεσαν τὰ λεγόμενα καὶ πραττόμενα, διαδηλοῦντων καὶ πρὸς τὸ ἀπηκριβωμένον τῆς ὁμοιότητος σὺν περιχαρεῖα ἐκπλαγέντων²⁵.

²⁴ Traducció: "Des que et vaig engendrar blanca, amb la pell resplendent, impropï de la raça etiòpica, jo vaig saber que la raó era que durant la unió amb el meu marit havia posat els ulls en un quadre que representava Andròmeda completament nua, a penes Perseu havia començat a baixar-la de les roques, i, desgraciadament, el germen tenia la mateixa forma que ella".

²⁵ Traducció: "Quant a la dificultat suscitada pel color de la pell, la cinta mostra la solució, en ella Persina, ací present, confessa que s'impregnà de la semblança amb la imatge d'Andròmeda que contemplava durant la seua unió amb tu. I si vols estar del tot convençut, ací tens el model: observa la imatge d'Andròmeda i voràs que és idèntica a la xica'. Manaren als criats a despenjar i portar el quadre, el posaren al costat de Cariclea i es provocà un esclat d'aplaudiments i soroll, cadascú, en la mesura que havia comprés el que es deia o feia, ho explicava als altres i, davant l'exactitud del paregut, se sentiren meravellats".

Ací tenim la clau per a entendre tota la trama. Cariclea no només rep el color de la pell d'Andròmeda, sinó que també té un paregut extraordinari amb la deessa. Tot ha sigut conseqüència de la contemplació del quadre quan la seua mare Persina l'estava concebint. Ha d'abandonar la seua filla blanca per tal de no ser acusada d'adulteri per Hidaspes, son pare, que curiosament comparteix paternitat amb la imatge. Heliodor no és original en aquest fenomen de "concepció visual" o, a partir d'ací, "efecte Andròmeda", que és antic i estés i ja apareix en nombrosos autors²⁶ (Emp., *Fr.* 81 DK; Aët., V 12, 2; Sor., *Gynaeciorum libri IV I*, 39, 1; Gal., *De theriaca ad Pisonem* 14, 253-254; D. H., *De imitatione*, epítome del llibre II; J., *AJ*, V 276-284; Opp., *C.*, I 328-368; Plin., *Nat.* 7, 12, 52; Calp., *Decl.* 2, 1; entre d'altres), però sí ho és en escollir Andròmeda i relacionar-la amb Cariclea, ja que les dues tenen destins paral·lels: són separades dels seus pares i tornades a ells, es casen amb prínceps grecs i són filles de reis etiops. A més, el nom de Persina està relacionat amb el de Perseu, home d'Andròmeda, que sembla que va ser avantpassat seu. I la intertextualitat no acaba ací: la banda de tela on Persina explica la història de Cariclea seria l'element de l'anagnòrisi de igual manera que ho és el llit nupcial de Penèlope. Ambdós personatges custodien com a mares el secret fonamental de reconeixement final de la trama. A més, les dues heroïnes, Penèlope i Cariclea, estan caracteritzades per la castedat i la fidelitat, i les seues respectives obres, *Odissea* i *Etiòpiques*, presenten un *happy-end*. La influència odisseica en Heliodor és constant i abundant en nombrosos aspectes. Tornant a l'"efecte Andròmeda", es pot afirmar que és un motiu literari recurrent, ja que apareixen casos similars en la literatura posterior, influenciada pels autors abans esmentats. En 1580 el poeta italià Torquato Tasso publicà a Venècia *Gerusalemme Liberata*, un poema èpic on la seua protagonista, Clorinda, jove d'extraordinària bellesa i de gran valor, estava inspirada en Cariclea: nasqué blanca de pares negres perquè sa mare, també reina d'Etiòpia, empresonada a causa de la gelosia del seu marit, contemplà un quadre amb la llegenda de Sant Jordi matant el drac per a alliberar una jove blanca (Stephens 1994: 67-87). Tampoc no podem deixar a banda el cas d'Emmanuïl Roïdis que, a la seua obra *La Papessa Joana*, original i irònica com poques, ens ofereix un parell d'exemples de les conseqüències que pot tindre aquesta contemplació continuada per part de les dones, a l'estil de Persina:

²⁶ Es distingeixen tres formes de concepció: mitjançant la visió casual d'una imatge, mitjançant la contemplació voluntària d'un quadre o d'una estàtua o a través de la representació mental de persones o d'objectes per part de la futura mare (Bettenworth 2013: 196).

Ἡ βελτίωσις αὕτη τῆς ἀττικῆς φυλῆς ἤρξατο ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Εἰκονομαχίας, ὅτε, ἐξορισθέντων τῶν βυζαντινῶν εἰκονισμάτων, αἱ γυναῖκες ἀντὶ νὰ ἔχωσιν ἀκαταπαύστως πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἰσχρὰς Παναγίας καὶ λιποσάρκους ἀγίους, ἀνύψουν καὶ πάλιν τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὰ ἀνάγλυφα τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἐγέννων τὰ τέκνα των ὅμοια τούτοις· ὥστε καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς καλλιτεκνίας ἀναγκαία φαίνεται μοι ἡ μεταρρύθμισις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν εἰκονογραφίας. Ἀπόδειξις δὲ τῆς ἐπιρροῆς ταύτης τῶν εἰκόνων ἔστωσαν αἱ σύζυγοι τῶν Ἑβραίων τραπεζιτῶν τῆς Πρωσσίας, αἵτινες ἀπὸ πρωΐας μέχρι νυκτὸς μετρῶσαι τάλληρα καὶ φλωρία φέροντα τὴν προτομὴν τοῦ βασιλέως Γουλιέλμου τίκτουσι τέκνα τοσοῦτον ὁμοιάζοντα τῷ μονάρχῃ, ὥστε δικαίως ἐπωνομάσθη πατὴρ τῶν ὑπηκόων του²⁷.

Podem concloure afirmant que a l'obra d'Heliodor les metamorfosis de Teàgenes i Cariclea, sempre en déus o en semidéus, s'expliquen per la voluntat divina que presideix tot el relat, a més de ser el nostre autor un continuador d'una tradició literària de gran influència a l'època imperial. El gènere de la novel·la, a més a més, identifica constantment l'univers humà i el diví amb una funció retòrica dels propis personatges - per la qual cosa no són tan passius i monolòtics com se sol argumentar (De Temmerman 2012: 172)- i, en el cas de les *Etiòpiques*, aquesta relació es reafirma amb les característiques comunes a déus i homes de la castedat i la bellesa, sempre sota les atentes mirades dels altres i l'observació omnipresent a la novel·la.

2. El bestiar

Heliodor suposa la culminació del gènere novel·lístic. La seua obra, junt a *Leucipa i Clitofont* d'Aquil·les Taci, són les més influenciades per la Segona Sofística. Per tant, constitueixen un element imprescindible les *ekfráseis* i els *progymnásmata*, malament enteses pels crítics fins fa pocs anys, que ralentitzen la narració però són necessàries per al lluïment i la demostració erudita dels autors. Les *Etiòpiques* presenta una sèrie de motius de diversos tipus que conformen el conjunt del bestiar de l'obra, descrit mitjançant aquestes *ekfráseis* que són un ingredient, un dels *tópoi* de les novel·les tardanes.

²⁷ Traducció: "Aquesta millora de la raça àtica començà en els temps de la iconoclàsia, quan, eliminades les imatges bizantines, les dones, en lloc de tindre incessantment davant dels seus ulls verges escanyolides i sants descarnats, alçaren de nou els ulls cap als relleus del Partenó i engendraren fills semblants a aquests; de manera que, amb la vista posada en tindre fills bonics, em sembla necessària la reforma de la nostra iconografia eclesiàstica. La prova d'aquest corrent d'imatges la mostren les dones dels banquers jueus de Prússia, que contant des del matí fins a la nit tàl·lers i florins que tenien gravada l'efígie de l'emperador Guillem, engendraren fills tan pareguts al monarca, que amb raó fou nomenat 'pare dels seus súbdits'".

2.1. El Nil

Així, apareix en primer lloc la descripció de les causes de les crescudes i fonts del Nil (II 28), tema científic i filosòfic que ja havia sigut tractat anteriorment per altres autors, entre ells Heròdot, al llibre II, possible punt de referència del nostre novel·lista, com també Aquil·les Taci als llibres III i IV de *Leucipa i Clitofont*, on parla de la geografia i de la biologia d'aquest riu. Tenint en compte la importància que es dóna a les descripcions d'aquesta mena en els novel·les²⁸, els lectors grecs estarien força interessats en els animals exòtics, reals o no, i també, si atenem les paraules de Calasiris, en Egipte en general:

II 27 Αἰγύπτιον γὰρ ἄκουσμα καὶ διήγημα πᾶν Ἑλληνικῆς ἀκοῆς ἐπαγωγότατον²⁹.

No és casualitat, per tant, que, a partir del s. II d.C. i amb Xenofont d'Efes com a primer autor, Egipte assolisca un gran protagonisme en el gènere a causa d'aquesta atracció. Lògicament, la religiositat tindrà un paper més important a les novel·les com a conseqüència de la influència de les divinitats egípcies en l'estructura de l'Imperi (Brioso 1992: 204-205).

Posteriorment, Heliodor exposarà altres aspectes relacionats amb el Nil al penúltim llibre (IX 22), com són les festes pròpies d'aquest riu, marcadament religioses i en consonància amb les estacions de l'any³⁰; el nilòmetre, que mesura el seu cabdal; i els rellotges solars, que no fan ombra al migdia el solstici d'estiu -s'ha de dir que l'acció d'aquest episodi transcorre a Siene, ubicada al Tròpic de Càncer, lloc de referència també per a Eratòstenes de Cirene qui, en observar la manca d'ombra en aquesta latitud front a l'existència a Alexandria, demostrà l'esfericitat de la Terra.

2.2. Minerals i pedres precioses

A partir d'aquest moment, Heliodor se centra a Etiòpia. Trobem elements minerals com la Pantarbe (IV 8, VIII 11) i les pedres precioses ametista (V 13, 3-4) i ambre (V 13). Descriu l'extraordinària bellesa i qualitat de l'ametista d'Etiòpia:

V 13, 3-4 Καὶ ἅμα ἐνεχείριζε δακτύλιόν τινα τῶν βασιλικῶν ὑπερφυῆς τι χρῆμα καὶ θεσπέσιον, τὸν μὲν κύκλον ἠλέκτρῳ διάδετον ἀμεθύσῳ δὲ Αἰθιοπικῇ τὴν σφενδόνην

²⁸ Aquil·les Taci, per exemple, descriu l'au fènix (III 25), el bou egípciu (II 15), l'hipopòtam (IV 2) i el cocodril (IV 19). Més detalls, a Santafé (2012: 322-327).

²⁹ Traducció: "Per als grecs les històries i llegendes d'Egipte són les més fascinants de totes".

³⁰ Afirmar que el Nil és l'any mateix. Sumant el valor numèric de les seues lletres s'obté el nombre de dies de l'any: N + ε + ι + λ + ο + ζ = 50 + 5 + 10 + 30 + 70 + 200 = 365 (IX 22, 6).

φλεγόμενον, μέγεθος μὲν ὅσον ὄμμα παρθενικὸν περιγραφῆ κάλλος δὲ μακρῶ τῆς Ἰβηρίδος τε καὶ Βρεττανίδος ὑπερφερούση· ἢ μὲν γὰρ ἀδρανεῖ τῷ ἄνθει φοινίσσεται καὶ ῥόδῳ προσέοικεν ἐκ καλύκων ἄρτι πρὸς πέταλα σχιζομένῳ καὶ πρῶτον ἡλιακαῖς ἀκτῖσιν ἐρευθομένῳ. Ἀμεθύσου δὲ Αἰθιοπίδος ἀκραιφνῆς μὲν καὶ ἐκ βάθους ἔαρινή τις ὥρα πυρσεύεται· εἰ δὲ κατέχων περιτρέποις ἀκτῖνα προσβάλλει χρυσῆν οὐκ ἀμαυροῦσαν τραχύτητι τὴν ὄψιν ἀλλὰ φαιδρότητι περιλάμπουσαν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δύναμις αὐτῇ γνησιωτέρα τῶν ἐκ δύσεων ἐγκαθίδρυται, οὐ γὰρ ἐπιπεύδεται τὴν προσηγορίαν ἀλλ' ἀληθῶς ἀμέθυστος τῷ φέροντι γίνεται, νηφάλιον ἐν τοῖς συμποσίοις διαφυλάττουσα³¹.

La millor ametista³² (ἀμέθυστος ο ἀμέθυστος), segons Plini el Vell (*Nat. XXXVII* 40), es troba a l'Índia, mentre que a Etiòpia n'hi ha una varietat menor anomenada "jacin". No esmenta res ni d'Ibèria ni de Bretanya. Plutarc (*Moralia* 647b-d) desmenteix les paraules d'Heliodor i atorga les propietats de llevar l'embriaguesa a una planta, l'heura, i a algunes flors, com les violetes, les roses, l'olivereta, el safrà o la sàlvia. L'ametista, segons ell, rep aquest nom pel seu color. Quant a l'ambre, és possible que, en lloc de la resina fòssil, es tracte d'una aleació d'or i de plata. A la poesia primerenca és difícil discernir un material de l'altre (Hom. *Od.* IV 73, Hes. *Sc.* 142).

La pedra Pantarbe té un protagonisme especial a les *Etiòpiques*:

IV 8 μεμνήση δὲ πρὸ πάντων τῶν συνεκτεθέντων σοι κειμηλίων δακτύλιόν τινα ἐπιζητεῖν καὶ σεαυτῇ περιποιεῖν, ὃν πατὴρ ὁ σὸς ἐμοὶ παρὰ τὴν μνηστεῖαν ἐδώρησατο βασιλείῳ μὲν συμβόλῳ τὸν κύκλον ἀνάγραπτον λίθῳ δὲ παντάρβη καὶ ἀπορρήτῳ δυνάμει τὴν σφενδόνην καθιερωμένον³³.

VIII 11 Ἐν δὴ τούτοις, ᾧ Θεάγενες, οὔσιν ὄρμοις πολυτελέσι καὶ λίθοις ἐριτίμοις Ἰνδικοῖς τε καὶ Αἰθιοπικοῖς ἔστι καὶ δακτύλιος δῶρον μὲν παρὰ τοῦ πατρὸς τοῦμοῦ τῇ μητρὶ παρὰ τὴν μνηστεῖαν δοθείς, λίθῳ δὲ τῇ καλουμένη παντάρβη τὴν σφενδόνην διάδετος γράμμασι δὲ ἱεροῖς τισιν ἀνάγραπτος καὶ τελετῆς, ὡς ἔοικε, θειοτέρας

³¹ Traducció: "I Calasiris lliurà a Nausicles un anell reial, obra meravellosa i divina. Estava fet en ambre, i a l'encast resplandia una ametista d'Etiòpia, gran com l'ull d'una xicona i molt més bella que les d'Ibèria i les de Bretanya. Aquestes, en efecte, són d'un roig pàl·lid, feble, i s'assemblen als capolls de rosa que comencen a obrir-se i a enrogir amb els raigs del sol. L'ametista d'Etiòpia, brillant com el foc, té una bellesa pura i primaveral des del fons de la pedra. Si, tenint-la en la mà, se la fa girar, llança un raig daurat que no cega els ulls amb la seua resplendor, sinó que els il·lumina amb una suau claredat. A més, posseeix una qualitat més genuïna que les d'occident, doncs no desdiu el seu nom: és realment ametista per a qui la porta, ja que el manté sobri en els banquets".

³² Etimologia segons la qual ἀμέθυστος està format per ἀ- privativa i per μεθύω, embriagar-se.

³³ Traducció: "Recorda, sobretot, cercar i conservar amb tu, d'entre els tresors que se t'han exposat, un anell que ton pare em regalà a les nostres esposalles: tot el seu contorn està gravat amb la insígnia reial, i l'encast està adornat amb la pedra pantarbe, que posseeix un poder secret".

ἀνάμεστος παρ' ἧς εἰκάζω δύναιμι τινα ἦκειν τῇ λίθῳ πυρὸς φυγαδευτικὴν, ἀπάθειαν τοῖς ἔχουσιν ἐν ταῖς φλογώσεσι δωρουμένην³⁴.

Aquesta pedra encastada en l'anell va ser un dels objectes, juntament amb altres pedres precioses i la tela on es descriu el seu origen, que lliurà Persina a la seua filla en abandonar-la. Se li atribueixen propietats miraculoses i això farà que a Cariclea no l'afecte el foc i no es creme a la pira quan Àrsace la condemna injustament (VIII 9, 13-14). Apareix també a Filòstrat (VA, III 46), però en aquest cas no té la propietat de repel·lir el foc, sinó d'atraure tots els objectes i totes les pedres, inclús baix de l'aigua.

2.3. Pobles

D'éssers vius, primer ens centrem en els pobles exòtics. D'entre els diferents grups d'aliats i tributaris del regne d'Hidaspes i Persina, Mèroe, destaquem els troglodites.

VIII 16, 4 Τρωγλοδύται δὲ μοῖρα μὲν ἐστὶν Αἰθιοπικὴ, νομαδική τε καὶ Ἀράβων ὄμορος, δρόμου δὲ ὀξύτητα φύσει τε εὐτυχοῦντες καὶ ἐκ παίδων ἀσκοῦντες, τὴν μὲν βαρεῖαν ὄπλισιν οὐδὲ ἀρχὴν ἐδιδάχθησαν ἀπὸ σφενδόνης δὲ κατὰ τὰς μάχας ἀκροβολιζόμενοι ἢ δρωσί τι πρὸς ὄξυ τοὺς ἀνθισταμένους ἢ καθυπερέτους αἰσθόμενοι διαδιδράσκουσιν· οἱ δὲ ἀπογινώσκουσιν αὐτίκα τὴν ἐπιδιώξιν ἐπτερωμένους τῇ ποδωκείᾳ συνειδότες καὶ εἰς ὅπας τινας βραχυστόμους καὶ χηραμοὺς κρυφίους πετρῶν καταδυομένους³⁵.

Aquesta descripció sembla basar-se en la del llibre IV 183 de la *Història* d'Heròdot, que també parla de la seua rapidesa. Estrabó, a la *Geografia*, també els menciona (I 2, 34; XVI 3, 7; XVI 4, 17).

Apareixen els seres, amb regals per al rei Hidaspes:

X 25, 2 Μετὰ τοῦτον οἱ Σηρῶν προσήγοντο πρεσβευταί, τῶν παρ' αὐτοῖς ἀραχνίων νήματά τε καὶ ὑφάσματα τὴν μὲν φοινικοβαφῆ τὴν δὲ λευκοτάτην ἐσθῆτα προσκομίζοντες³⁶.

³⁴ Traducció: "I entre aquests tresors, Teàgenes, que són valuosos collars i pedres precioses de l'Índia i d'Etiòpia, n'hi ha també un anell, regal de mon pare a ma mare a les seues esposalles. Té encastada una pedra anomenada pantarbe, està gravat amb uns signes sagrats i dotat, segons sembla, d'un poder misteriós que crec que li atorga a la pedra la capacitat de repel·lir el foc i fer, als que la porten, insensibles a les flames".

³⁵ Traducció: "Els troglodites són un poble d'Etiòpia, nòmada i veí dels àrabs, velocíssims per natura en la cursa, exercitant-se des de la infància. No estan gens habituats a les armes pesades, combaten des de lluny llançant amb la fona, empaiten per sorpresa els seus adversaris o es retiren si se n'adonen que són més forts. Els seus enemics renuncien de seguida a perseguir-los, perquè se sap que tenen ales als peus i s'oculten a grutes d'entrada molt estreta i amagades entre les roques".

³⁶ Traducció: "Després d'aquest foren conduïts els ambaixadors dels seres, que li portaven teles i teixits que produeixen les aranyes del seu país, un vestit tenyit de porpra i un altre blanquíssim".

Pausànies ja els havia mencionat com a habitants d'una illa al mar Eritreu (*Descr. Gr.* VI 26, 8-9). Heliodor sembla basar-se en aquesta informació per a considerar-los veïns dels etiops. Per altra banda, la relació entre la descripció de les teles en aquest fragment i la seda asiàtica en temps de l'Imperi Romà pareix evident, però és inexistent en l'època de la dominació persa d'Egipte, quan transcorre l'acció de les *Etiòpiques*. Exotisme i anacronisme conflueixen en aquest cas.

Els habitants de l'Aràbia Felïç són uns altres aliats que també ofereixen regals a Hidaspes:

X 26, 1 οἱ Ἀράβων τῶν εὐδαιμόνων προσήεσαν {καὶ} φύλλου τε τοῦ θυώδους καὶ κασίας καὶ κινναμώμου καὶ τῶν ἄλλων οἷς ἡ Ἀραβία γῆ μυρίζεται, ἐκ πολλῶν ταλάντων ἐκάστου, τὸν τόπον εὐωδίας ἐμπλήσαντες³⁷.

Heliodor pren el tòpic dels agradables aromes d'Aràbia, però d'una forma més pintoresca que els seus predecessors: Heròdot (III 113), Teofrast (*H.P.* IX 7, 1), Estrabó (*Geo.* XVI 4, 19), Diodor de Sicília (*Bibl. Hist.* II, 49).

Altres pobles veïns del regne de Mèroe són els blèmies:

X 26, 2 Ἐπὶ τούτοις ἡ Βλεμμύων παρῆει πρεσβεία, τόξα τε καὶ βελῶν ἀκίδας ἐκ δρακοντείων ὀστῶν εἰς στέφανον διαπλέξασα καὶ "Ταῦτά σοι" ἔλεγον "ὦ βασιλεῦ, τὰ παρ' ἡμῶν δῶρα, πλούτου μὲν τοῦ παρὰ τῶν ἄλλων λειπόμενα, παρὰ δὲ τὸν ποταμὸν ὑπὸ σοὶ μάρτυρι κατὰ Περσῶν εὐδοκίμησαντα"³⁸.

Aquests blèmies, segons Heliodor, eren aliats hoplites dels etiops (IX 16, 3) i vivien al sud de la primera catarata. Possiblement l'associació dels blèmies amb Etiòpia la pren de Teòcrit (*Idyl.* VII 111-114), en època hel·lenística. A l'antiguitat foren associats als acèfals, amb els ulls al pit. Així ho testimonia Heròdot (IV 191):

οἱ ἀκέφαλοι οἱ ἐν τοῖσι στήθεσι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχοντες, ὡς δὴ λέγονται γε ὑπὸ Λιβύων³⁹.

Diu també que vivien a l'oest dels troglodites. Pomponi Mela i Plini el Vell afirmen que els blèmies no tenen cap:

Blemmyis capita absunt, uultus in pectore est (Mela, *De Chorographia* I 5, 23; I 8, 48)⁴⁰.

Blemmyis traduntur capita abesse, ore et oculis pectori adfixis (Plin. *Nat.* V 44-46)⁴¹.

³⁷ Traducció: "Es presentaren els enviats de l'Aràbia Felïç amb plantes aromàtiques, senet de l'Índia, cínamom i altres que perfumen la nació d'Aràbia. De cadascuna n'hi havia una gran quantitat i ompliren el lloc amb el seu aroma".

³⁸ Traducció: "Després d'aquests (dels troglodites) va comparéixer l'ambaixada dels blèmies, que li presentà arcs i fletxes d'ossos de serp en forma de corona. I li digueren: 'Aquests són, majestat, els nostres regals, de valor inferior al dels altres, però molt valuoses junt al Nil contra els perses i tu ets testimoni'."

³⁹ Traducció: "Els acèfals tenen els ulls al pit, segons diuen els libis".

⁴⁰ Traducció: "Els blèmies no tenen cap, el seu rostre es troba al pit".

⁴¹ Traducció: "Diuen que els blèmies no tenen cap, amb la boca i els ulls fixats al pit".

Posteriorment, els acèfals seran una nació (com, per exemple, els cinocèfals, les sirenes, les amazones i els gegants) que experimentarà un trasllat d'orient a occident, per la identificació del continent asiàtic amb l'americà i la creença de la proximitat entre ambdues terres. Aquest fet propicià en l'imaginari dels colonitzadors i cronistes l'existència a Amèrica d'uns éssers heretats de l'antiguitat clàssica (García Arranz 1997: 343). Els mencionen autors com Juan de la Cosa, el turc Piri Reis, el corsari sir Walter Raleigh, William Shakespeare (*Othello* I, III), l'il·lustrador Theodore De Bry o el jesuïta francès J. F. Lafitan⁴².

Heliodor presenta els auxomites com a poble veí però no sotmés a tribut (X 27 1). Una vegada han desfilat els diferents ambaixadors amb els seus regals, compareixen els auxomites, amics i aliats del rei Hidaspes. Curiosament, li obsèquien amb una girafa, animal exòtic al que després ens referirem. La inclusió d'aquests veïns suposa, novament, un anacronisme: sorgeixen cap a la meitat del segle I d. C. però la seua gran importància i independència són contemporànies al nostre autor, que no es resisteix a incloure'ls a la novel·la, ambientada en la dominació persa d'Egipte, segles abans.

En general, s'aprecia que els diferents pobles que ens presenta Heliodor estan sotmesos en major o menor mesura a Etiòpia. S'han aliat contra un enemic comú, ja que no posseeixen una gran tecnologia militar comparable als aquemènides, i són retratats com grups d'armes lleugeres i ràpids en fugir. Amb tot aquest paral·lelisme tan evident no podem deixar de pensar en la descripció del poble escita d'Heròdot al llibre IV.

2.4. Animals i criatures fantàstiques

I d'animals, fa referència al torlit o sebellí (*Burhinus Oedicornis*) i al basilisc (III 8). Del primer afirma que cura la icterícia, que el malalt transmet a l'au a través de la mirada. Per això el torlit evita la seua visió. De l'ofidi fabulós, el seu alé i la seua mirada són capaços de dessecar i corrompre tot el que és al seu abast ⁴³. Amb aquests dos exemples Heliodor tracta de justificar el mal d'ull i el poder que la mirada té en els amants.

Quant a altres éssers fantàstics, tenim els grifons (X 4, 26) i les formigues que acumulen or (X 26):

X 4, 26 Ἡ δὲ Περσίνα βοῶν τε ἀγέλας καὶ ἵππων καὶ προβάτων ὀρύγων τε καὶ γρουπῶν καὶ ἄλλων ζῴων παντοίων εἰς τὴν περσικὴν ὀργάδα προπέμψασα, τὰ μὲν ὥστε ἐξ

⁴² Per a ampliar, vid. Flores de la Flor (2011: 40-48).

⁴³ L'esmenten nombrosos autors, com Plini, Solí, Pomponi Mela, Lucà, Dioscòrides o Elià.

ἐκάστου γένους ἐκατόμβην εἰς τὴν θυσίαν ἠὲ τρεπίσθαι τὰ δὲ ὥστε εἰς εὐωχίαν εἶναι τοῖς δήμοις⁴⁴.

X 26, 2 Παρήεσαν μετὰ τούτους οἱ ἐκ τῆς Τρωγλοδυτικῆς, χρυσόν τε τὸν μυρμηκίαν καὶ γρυπῶν ξυνωρίδα χρυσαῖς ἀλύσεσιν ἠνιοχομένην προσκομίζοντες⁴⁵.

Abans d'Heliodor, Filòstrat ja havia associat les dues espècies, fent-les originàries de l'Indo i d'Etiòpia, respectivament. Afirmar que viuen en terres auríferes i custodien l'or de la mateixa forma⁴⁶. Al text es barregen formigues i grifons perquè ambdós éssers custodiaven or, encara que tenien orígens diferents. Podem pensar, per tant, en la influència del d'Atenes en el d'Èmesa, que, com hem comprovat, els ubica conjuntament a Etiòpia. A més, Heròdot ja havia descrit unes formigues del nord de l'Índia, poc menors que un gos però majors que la guineu, que construïen el seu formiguer traguent una sorra que era pols d'or pur (III 102, 2 i Estrabó XV 1, 44). Els grifons, l'aparició literària dels quals té lloc a Grècia entre el 670 i el 600 a. C. amb les *Arimaspees* d'Aristeas de Proconnés, es localitzaven al país dels hiperboris, a l'Indo o a Etiòpia⁴⁷. Se solien associar a la representació simbòlica del Sol⁴⁸.

Juntament amb els grifons, també menciona, encara que només de passada, l'au fènix (VI 3, 3), descrita anteriorment per Aquil·les Taci (III 24, 25), originària d'Etiòpia, segons ell i Heròdot (II 73), de l'Índia, segons Filòstrat (VA III 49).

Com a animal exòtic, Heliodor ens descriu la girafa:

X 27 οὗτοι προσῆγον ἄλλα τε καὶ δὴ καὶ ζῶου τινὸς εἶδος ἀλλοκότου τε ἅμα καὶ θαυμασίου τὴν φύσιν, μέγεθος μὲν εἰς καμήλου μέτρον ὑψοούμενον χροιάν δὲ καὶ δορὰν παρδάλεως φολίσιν ἀνθηραῖς ἐστιγμένον. Ἦν δὲ αὐτῶ τὰ μὲν ὀπίσθια καὶ μετὰ κενεῶνας χαμαίζηλά τε καὶ λεοντώδη, τὰ δὲ ὠμιαῖα καὶ πόδες πρόσθιοι καὶ στέρνα πέρα τοῦ ἀναλόγου τῶν ἄλλων μελῶν ἐξανιστάμενα· λεπτός ὁ αὐχὴν καὶ ἐκ μεγάλου τοῦ λοιποῦ σώματος εἰς κύκνειον φάρυγγα μηκυνόμενος· ἡ κεφαλὴ τὸ μὲν εἶδος καμηλίζουσα τὸ μέγεθος δὲ στρουθοῦ Λιβύσεως εἰς διπλάσιον ὀλίγου ὑπερφέρουσα καὶ ὀφθαλμοὺς ὑπογεγραμμένους βλοσυρῶς σοβοῦσα. Παρήλλακτο καὶ τὸ βάδισμα χερσαίου τε ζῶου καὶ ἐνύδρου παντὸς ὑπεναντίως σαλευόμενον, τῶν σκελῶν οὐκ ἐναλλάξ ἐκατέρου καὶ παρὰ μέρος ἐπιβαίνοντος, ἀλλ' ἰδίᾳ μὲν τοῖν δυοῖν καὶ ἅμα τῶν

⁴⁴ Traducció: "Persina ordenà reunir a la plana front a la ciutat ramats de bous, de cavalls, d'ovelles, d'antílops, de grifons i d'altres animals de tot tipus, en número suficient per a immolar una hecatombe de cada espècie i per a oferir un banquet públic".

⁴⁵ Traducció: "Després d'aquests van comparèixer els ambaixadors dels troglodites, que oferiren or de formiguer i un tir de dos grifons enganxat amb cadenes d'or".

⁴⁶ VA VI, 1.

⁴⁷ A. Pr. 803ss, Hdt. IV 13ss.

⁴⁸ Philostr. VA III 48.

ἐν δεξιᾷ χωρὶς δὲ καὶ ζυγηδὸν τῶν εὐωνύμων σὺν ἑκατέρᾳ τῇ ἐπαιωρουμένη πλευρᾷ μετατιθεμένων. Ὀλκὸν δὲ οὕτω τὴν κίνησιν καὶ τίθασον τὴν ἔξιν ὥστε ὑπὸ λεπτῆς μηρίνου τῆ κορυφῆ περιελιχθείσης ἄγεσθαι πρὸς τοῦ θηροκόμου, καθάπερ ἀφύκτω δεσμῷ τῷ ἐκείνου βουλήματι ὀδηγούμενον. Τοῦτο φανὲν τὸ ζῷον τὸ μὲν πλῆθος ἅπαν ἐξέπληξε, καὶ ὄνομα τὸ εἶδος ἐλάμβανεν ἐκ τῶν ἐπικρατεστέρων τοῦ σώματος, αὐτοσχεδίως πρὸς τοῦ δήμου καμηλοπάρδαλις κατηγορηθέν· ταραχου γε μὴν τὴν πανήγυριν ἐνέπλησε⁴⁹.

Pel que diu de la girafa, és possible que el propi Heliodor l'haguera vist en persona o en un quadre, tenint en compte el gran nombre de detalls que descriu, molt més que cap altre autor⁵⁰. No n'hi ha dubte que els lectors grecs no estarien acostumats a veure-la per les formes extraordinàries i l'exotisme amb què ens és presentada. Els grecs la divulguen a partir d'època ptolomaica. Les que apareixen a orient són regals diplomàtics provinents d'Etiòpia. El públic romà va tindre ocasió de veure-la al triomf de Cèsar el 46 a. C., al regnat de Còmode i al triomf d'Aurelià sobre Zenòbia el 274 d. C.

Finalment, i com a conseqüència de la visió de la girafa, un bou disposat per al sacrifici a l'altar de la Lluna s'espanta i sembla el pànic, atropellant tot el que troba per davant. Teàgenes monta un cavall i s'apropa a aquell per a calmar-lo, formant així una mena de "torocavall":

X 29, 1 χρωτὶ τε χρωτὸς ἐπιψαύων καὶ ἰππεῖῳ ταύρειον ἄσθμα καὶ ἰδρῶτα κεραυνύων καὶ τὸν δρόμον οὕτως ὁμόταχον ῥυθμίζων ὡς καὶ συμφυεῖς εἶναι τὰς κορυφὰς τῶν ζῴων τοὺς πορρωτέρω φαντάζεσθαι⁵¹.

Posteriorment, és capaç de dominar el bou i també de vencer en lluita singular l'etiop gegantí, mostrant força, astúcia i lluint-se davant la mirada del públic, dels reis i, especialment, de la seua amada Cariclea, poc abans de ser reconeguts i nomenats sacerdots, ja com a punt final de la novel·la.

⁴⁹ Traducció: "Els auxomites també portaren regals, en especial un animal d'una espècie estranya i d'una naturalesa asombrosa; major en altura que un camell, amb la pell com la d'un lleopard, clapejada amb taques brillants. Tenia els quarters posteriors i el ventre per baix de les illades similars als d'un lleó; les espatlles, les extremitats anteriors i el pit, molt alts i desproporcionats en comparació amb els altres membres; el coll, prim i allunyant-se de la resta del cos com el d'un cigne; el cap era paregut al d'un camell, però poc més del doble de gran que el d'un estruç africà, girant-li al voltant uns ulls sortints terribles. La seua forma de caminar oscil·lant no s'assemblava a la de cap animal terrestre ni aquàtic, no avançava les cames alternativament, una davantera amb la trasera contrària, sinó que desplaçava alhora les dues dretes juntament, i després les esquerres, alçant primer un costat i, després, l'altre. Tenia un moviment tan lent i un temperament tan dòcil que el seu cuidador el portava amb una fina corda lligada al cap, conduint-lo on ell volia, com si tinguera cadenes a tota prova. L'aparició d'aquest animal deixà espantada tota la multitud, que l'anomenà segons les característiques més peculiars del seu cos: d'improvís el poble l'apel·là "camell lleopard"; la seua aparició provocà un tumult a l'assemblea".

⁵⁰ D.S. II 51, 1-2; Paus. XVI 21, 2; Strab. XVI 4, 16; Plin. *NH* VIII 69.

⁵¹ Traducció: "Anava fregant pell amb pell, mesclant l'alé i la suor del bou amb els del cavall, corrent amb ritme tan igual que de lluny semblava que els dos caps pertanyien al mateix animal".

Com a conclusió, és significatiu que el bestiar, llevat de la descripció del Nil, incrementa les seues referències com més s'apropa l'acció a Etiòpia, dotant la narració d'aquest país d'uns elements exòtics i fantàstics que conformen la presentació d'un regne meravellós i feliç, amb la finalitat d'enriquir la seua obra. És certa l'existència d'un gran regne a l'Alt Nil que, des del s. VI a. C. fins a l'època romana tingué una gran reputació – ja en tenim notícia des del s. VIII a. C. Era considerada, a més de l'origen de les fonts del Nil, una terra sagrada, amb la importància que hem vist que suposa aquesta concepció en la novel·la. Heliodor barreja elements mítics juntament amb d'altres històrics i culturals propers a la realitat, a més d'anacronismes –l'aparició d'auxomites o la pretesa "hel·lenització" dels reis de Mèroe-, tots ells coneguts o, almenys, familiars, per als seus lectors contemporanis i confon, com altres autors grecs, alguns d'aquests, originaris de l'Índia, amb Etiòpia, com és el cas de l'ametista, la pantarbe, l'au fènix, els grifons o els gimnosofistes, per exemple. El rei etiop i pare de Cariclea, Hidaspes, era el nom d'un riu de l'Índia. Heliodor també és deutor de l'antiga creença segons la qual ambdues terres estaven unides pel mateix corrent d'aigua. I ambdues tenen rius importants -amb inundacions i animals abundants i curiosos-, savis i religions de molta transcendència. La intenció és presentar al lector un cúmul ben complet d'espècies i pobles diversos i així aportar bellesa a les seues descripcions i, en últim terme, a l'obra sencera. La seua capital, Mèroe, juntament amb Delfos, constitueixen els dos eixos en què s'articula l'obra. El Nil, punt de partida i de destí de la narració, també l'estructura. El bestiar, així, resulta un formant fonamental d'entre els *tópoi* que conformen les *Etiòpiques*, on Heliodor ens demostra que és un autor coneixedor de la literatura i autors precedents, d'on provéien les seues fonts. D'aquesta manera, i barrejant elements heterogenis, elabora l'última de les novel·les gregues antigues, la més llarga i complexa de totes, les *Etiòpiques*.

BIBLIOGRAFIA

- Bettenworth, A. (2013), "Die doppelte Andromeda. Eine umstrittene Wiederholung in Heliadors *Aithiopika* und ihr Einfluß auf die Deutung des Romans", *Rheinisches Museum für Philologie* 156, 194-211.
- Brioso, M. (1992), "Egipto en la novela griega antigua", *Habis* 23, 197-215.
- De Temmerman, K. (2012), "Dieux humains et hommes divins dans le roman grec ancien", in Bost-Pouderon, C. & Pouderon, B. (eds.), *Les hommes et les Dieux dans l'ancien roman*, Lyon, pp. 161-173.
- De Temmermann, K. (2014), *Crafting Characters: Heroes and Heroines in the Ancient Greek Novel*, Oxford.
- Fernández Garrido, R. (2010), "Los sueños en la novela griega: Heliodoro", *Emerita* 78, 231-248.

- Flores de la Flor, Mª A. (2011), "Los monstruos en el nuevo mundo", *Ubi Sunt?* 26., 40-48.
- García Arranz, J. (1997), "Monstruos y mitos clásicos en las primeras crónicas e Teágenes europeas de América: los acéfalos", in Maestre, J. M.; Charlo Brea, L. & Barea, J. P. (eds.), *Humanismo y pervivencia del mundo clásico II.1 Homenaje al profesor Luis Gil*, Alcañiz, pp. 337-348.
- Graverini, L. (2014), "From the Epic to the Novelistic Hero. Some Patterns of a Metamorphosis", in Cueva, E.P. & Byrne, S.N. (eds.), *A Companion to the Ancient Novel*, pp. 288-299.
- Hani, J. (1978), "Le personnage de Charicleia dans les *Ethiopiennes*: incarnation de l'idéal moral et religieux d'une époque", *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, 268-273.
- Haynes, K. (2003), *Fashioning the Feminine in the Greek Novel*, London.
- Konstan, D. (1994), *Sexual Symmetry. Love in the Ancient Novel and Related Genres*, Princeton.
- Malinowski, G. (2000), "Mythology, paradoxography and teratology in Strabo's Geography", in Courrént, M. & Thomas, J. (eds.), *Imaginaire et modes de construction du savoir antique dans les textes scientifiques et techniques*, Perpignan, pp. 107-119.
- Morgan, J. R. (2012), "Le culte du Nil chez Héliodore", in Bost-Pouderon, C. & Pouderon, B. (eds.), *Les hommes et les Dieux dans l'ancien roman*, Lyon, pp. 255-267.
- Ndione, J. (2008), *Les Éthiopiennes d'Héliodore: document historique sur Méroé ou fiction romanesque*, Thèse de Doctorat, Université Nancy II.
- Rattenbury, R.M. & Lumb, T.W. & Maillon, J. (1960), *Héliodore. Les Éthiopiennes (Théagène et Chariclée)*, Paris.
- Redondo, J. (2004), *Literatura grecorromana*, Madrid.
- Poΐδης, Έ. (1997 [1866]), *Η Πάπισσα Ίωάννα*, Αθήνα.
- Romm, J. (2008), "Travel", in Whitmarsh, T. (ed.), *The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel*, Cambridge, pp. 109-126.
- Santafé, S. (2012), "Lo sobrenatural como tópico literario en la obra de Aquiles Tacio", in Padilla, C. & Redondo, J. (eds.), *El sobrenatural a les literatures mediterrànies des de l'època clàssica fins a les societats actuals*, Amsterdam, pp. 307-328.
- Stephens, W. (1994), "Tasso's Heliodorus and the World of Romance", in Tatum, J. (ed.), *The Search for the Ancient Novel*, Baltimore-London, pp. 67-87.
- Suárez de la Torre, E. (2004), "La princesa etíope que nació blanca: La mirada y la contemplación en las *Etiópicas* de Heliodoro", *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios griegos e indoeuropeos* 14, 201-233.
- Whitmarsh, T. (2005), "Heliodorus Smiles", in Harrison, S.; Paschalis, M. & Frangoulidis, S. (eds.), *Metaphor and the Ancient Novel*, Groningen, pp. 87-105
- Whitmarsh, T. (2011), "Transforming narrative", in *Narrative and Identity in the Ancient Greek Novel: Returning Romance*, Cambridge, pp. 100-107.
- Whitmarsh, T. (2013), "The Erotics of *mimēsis*: Gendered Aesthetics in Greek Theory and Fiction", in Paschalis, M. & Panayotakis, S. (eds.), *The Construction of the Real and the Ideal in the Ancient Novel*, Groningen, pp. 275-291.

Índex

- Presentació del volum* 1-2
- Heróis animalizados e animais heroificados: Homero entre a tradição épica e o ciclo das antigas epopeias animalescas*
Rui Carlos Fonseca 3 - 22
- Les metamorfosis de Circe: genitiu objectiu o subjectiu?*
Amparo Gasent 23 - 36
- Les descripcions d'animals a la novel·la d'Aquil·les Taci: més enllà d'unes pauses?*
Roser Homar 37 - 50
- Η δρακοντοκτονία στο βυζαντινό έπος του Διγενή Ακρίτη*
Ιωάννης Κιορίδης 51 - 70
- Realitat i fantasia en els textos animalístics catalans medievals*
Llúcia Martín Pascual 71 - 92
Marinela Garcia Sempere
- Όlibes, ratapinyades i altres volàtils: algunes metamorfosis a la tradició popular grega*
Rubén J. Montañés 93 - 107
- Les versions françaises médiévales du Physiologos et la description de la licorne*
Ángel Narro 109 - 120
- La fauna indoeuropea. Sobre els noms del llop i el camell en ie.*
Carles Padilla Carmona 121 - 133
- Monstres mitològics en alguns fragments de Comèdia Mitjana i Nova*
Jordi Pérez Asensio 135 - 145
- Les metamorfosis de Teàgenes i Cariclea i el bestiari de les Etiòpiques*
Juan José Pomer Monferrer 147 - 164
- Fantasia, magia y metamorfosis en el Policisne de Boecia de Juan de Silva (1602)*
Luis Pomer Monferrer 165 - 174
- El actor animalizado en las culturas parateatrales victorianas*
Ignacio Ramos Gay 175 - 187
- Paradoxografia i científisme a la Història dels animals de Claudi Elià*
Jordi Redondo 189 - 206
- Bèsties als oracles herodoteus*
Carmen Sánchez Mañas 207 - 219

La frontera entre realidad y ficción en el folclore ruso

Natalia Ilina Solovieva 221 - 238

Et in tali bestia Mahomat Iherusalem est profectus – las figuras del Burâq y los ángeles en el viaje nocturno del Profeta

Katarzyna K. Starczewska 239 - 252

Literatura, història i llegenda. Una ullada al mite de la cacera salvatge

Josep Lluís Teodoro Peris 253 - 271

La presència d'animals en els Himnes Homèrics, entre el símbol i el relat

Ramon Torné Teixidó 273 - 282